

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра туристичного та готельно-ресторанного бізнесу

Допущено до захисту

Завідувач кафедри

_____ Давиденко І.В.
“ _ ” _____ 2020 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня бакалавр

за спеціальністю 242 *Туризм за*
освітньою програмою Туризм на
тему:

ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ СВІТОВОГО
ДОСВІДУ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ

Виконавець,
студентка ЗФН, гр. 10
Олейник Ганна Романівна

Науковий керівник,
к.е.н., доцент **Михайлиш О.Л.**

Одеса 2020

ЗМІСТ

	стор.
ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ	
МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ	6
1.1. Сутність понять і види медичного туризму	6
1.2.	
Особливості процесу кластеризації	12
1.3. Кластерна політика країн Європейського Союзу	16
РОЗДІЛ 2. СВІТОВИЙ ДОСВІД ПРОЦЕСУ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ	
МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ	25
2.1. Рівень розвитку медичного туризму в світі.....	25
2.2. Досвід країн світу щодо розвитку медичного туризму та кластерів медичного туризму	30
2.3. Досвід окремих країн Європи у розвитку медичного туризму та функціонування кластерів медичного туризму	49
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ	
СВІТОВОГО ДОСВІДУ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ МЕДИЧНОГО	
ТУРИЗМУ	58
3.1. Оцінка медичного, санаторно-курортного та туристичного потенціалів України.....	58
3.2. Кластери медичного туризму в Україні.....	65
3.3. Перспективи впровадження світового досвіду кластеризації медичного туризму	75
ВИСНОВКИ	79
Список використаних джерел	82

ВСТУП

Актуальність теми. З кожним роком медичний туризм набуває все більшої популярності, особливо серед жителів США, Канади та країн Західної Європи. У США кількість людей, які не мають повноцінної медичної страховки, перевищує 50 мільйонів осіб. У більшості населення медична страховка не покриває лікування хронічних захворювань, операції, повноцінне стоматологічне лікування та протезування. Тому багато американців вважають за краще проходити такі види лікування за кордоном.

Незважаючи на те, що громадянам Канади, Великої Британії, Швеції держава покриває до 90% вартості медичних послуг, щоб потрапити до необхідного медичного фахівця або на планову діагностичну процедуру (наприклад, УЗД) іноді доводиться чекати кілька місяців. А, наприклад, середній період очікування планового оперативного втручання в цих країнах становить близько двох років. Тому пацієнти часто вибирають медичні установи країн Азії і Східної Європи, в яких можна отримати необхідні медичні послуги відразу і навіть в більш комфортних умовах, ніж на батьківщині.

Багато «медичних туристів» користуються можливістю поєднати медичне обслуговування з відпочинком на курортах, в оздоровчих, SPA і Wellness-центрах. Тому сьогодні, говорячи про медичний туризм, нерідко вживають і визначення «оздоровчий туризм».

Багато пацієнтів з проблемами безпліддя з Італії, Німеччини, країн Скандинавії їдуть в клініки України та Індії з питань застосування окремих методів допоміжних репродуктивних технологій (сурогатне материнство).

За даними Української асоціації медичного туризму (УАМТ), у 2019 році до українських лікарів звернулося понад 60 тисяч іноземних пацієнтів, причому частина з них народилася в Україні і давно живе за кордоном. І ця тенденція стійко наростає.

Питаннями розвитку туристичної сфери в цілому в Україні займаються Галасюк С.С. [11], Герасименко В.Г., [12], Бабкін О.В. [5], Гунченко О.О. [13]; особливості розвитку окремих видів туризму в Україні висвітлюють у своїх працях Бабкін О.В. [5], Кляп М.П. [2], Корсак Р.В. [23]; створенню кластерів медичного туризму присвячені праці Баєва В.В. [6-8], Волкова Н.Н. [10], Милашевич Е.А. [36]; питання розвитку медичного туризму порушуються у працях Гунченко О.О. [13], Діденко К.Д. [15], Лісничої О.М. [25] та інших.

Об'єкт дослідження: кластери медичного туризму у світі та Україні.

Предмет дослідження: процес кластеризації медичного туризму у світі та Україні.

Метою дослідження є: впровадження світового досвіду кластеризації медичного туризму України.

Завданнями кваліфікаційної роботи є:

- виявити сутність понять і види медичного туризму;
- дослідити особливості процесу кластеризації;
- вивчити кластерну політику країн Європейського Союзу;
- оцінити рівень розвитку медичного туризму в світі;
- проаналізувати досвід азійських країн щодо розвитку медичного туризму та кластерів медичного туризму та досвід окремих країн Європи;
- оцінити медичний, санаторно-курортний та туристичний потенціали України;
- навести приклади кластерів медичного туризму в Україні;
- окреслити перспективи впровадження світового досвіду кластеризації медичного туризму.

Інформаційну базу дослідження склали: Закон України “Про туризм”, праці вітчизняних авторів, а також інформація з офіційних сайтів міжнародних клінік щодо ціноутворення, статистична інформація з офіційного сайту держкомстату України, міжнародний статистичний збірник ЮНВТО.

Практичне значення:

- досліджено сутність понять і види медичного туризму;
- проаналізовано особливості процесу кластеризації;
- вивчено кластерну політику країн Європейського Союзу;
- оцінений рівень розвитку медичного туризму в світі;
- проаналізований досвід азійських країн щодо розвитку медичного туризму та кластерів медичного туризму та досвід окремих країн Європи;
- оцінені медичний, санаторно-курортний та туристичний потенціали України;
- наведені приклади кластерів медичного туризму в Україні;
- окреслені перспективи впровадження світового досвіду кластеризації медичного туризму.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається з трьох розділів; містить 15 таблиць, 21 малюнок, висновки і пропозиції. Список літератури складається з 76 найменувань.

Публікації за темою випускної роботи:

1. Олійник Г.Р. Європейський досвід кластеризації медичного туризму // Туристичний та готельно-ресторанний бізнес: світовий досвід та перспективи розвитку для України» 15 квітня 2020 року,- ОНЕУ, Одеса.

ВИСНОВКИ

1. Україна має величезний туристичний потенціал, на основі якого сформувалися регіони-лідери з лікувального, оздоровчого та саме медичного туризму. Основні проблеми, які відчують туристи - це низький рівень сервісу (зокрема, й інфраструктурного), безпека та взаємодія з міжнародними страховими компаніями. Для того, щоб з ними працювати, необхідно відповідати певним стандартам і бути, хоча і не обов'язково, членами певних міжнародних асоціацій та спільнот. Медичний туризм перебуває на стику двох величезних галузей - медицини і туризму. Вітчизняна нормативна база цілком достатня для надання медичних послуг українськими клініками будь-якої форми власності. Щоправда, вона стосується, головним чином, меддопомоги при невідкладних станах, а не надання послуг медичного туризму, коли іноземець цілеспрямовано приїжджає в Україну на лікування.

2. Співпраця між урядом і приватним сектором є ключовим моментом для розвитку кластерів медичного туризму. Знання приватного сектора про бізнес та ринки, а також здатність уряду надавати різні стимули, міжнародну підтримку, спільно інвестувати в інфраструктуру і створювати належні правові рамки, які призводять к цілеспрямованим і скоординованим діям, які в свою чергу, можуть привести до подальшого розвитку кластера медичного туризму.

3. Напрямами послуг можуть бути:

забезпечення легкодоступних пакетних медичних послуг: наприклад, пакетів для загального медичного огляду та цілого ряду процедур косметичної хірургії, без тривалих термінів очікування, характерних для багатьох розвинених країн;

- зосередження на пропонуванні економічно вигідної, високоякісної косметичної хірургії, очної хірургії та лікування зубів. Сьогодні провідні клініки розміщують ці послуги на своїх веб-сайтах з медичного туризму;

- участь в форумах і конференціях з медичного туризму: щорічний міжнародній медичній конференції (ІпїегпаїіопаІМесісіаІСопгегепсе).

- аутсорсинг бізнес-процесів (АБП - ВРО - ВшіпеззРгосеззОиізошспщ),

надає пул людським ресурсам з медичною підготовкою, наприклад, щоб служити помічниками для медичних туристів. Аутсорсинг галузі бізнес- процесів також служити інтерфейсом для поєднання кластера з міжнародними ринками. Сектор кол-центру, який становить 20% частки світового ринку, також може бути використаний для надання інформації та підтримки потенційним медичним туристам;

- медіа та реклама: в Україні з'являються нові медіа та рекламні фірми, які можна використовувати для більш ефективного просування медичного туризму:

- нормативно-правові механізми: розробка і прийняття Верховною радою України законів «Про кластери» і «Про медичний туризм»; включення до Закону України «Про туризм» у перелік видів туризму «медичного туризму»;

4. Для підвищення конкурентоспроможності кластерів медичного туризму необхідно:

Підвищити потенціал постачальників медичних послуг шляхом отримання міжнародної акредитації та членства більшим числом лікарень і медичних працівників.

Здійснювати щорічний порівняльний аналіз з іншими міжнародними гравцями. Це дозволить лікарням постійно бути в курсі того, що роблять конкуренти і, отже, мати можливість позиціонувати себе відповідним чином, залишаючись попереду всіх інших.

Звернутися до туристичних агентів, лікарень і страхових компаній, і кооперуватися з ними більш агресивно на своєму цільовому ринку. До цих пір українські лікарні пасивно чекали іноземних туристичних агентів і пацієнтів, щоб встановити з ними контакт. Вони повинні діяти на випередження у встановленні контактів з цими агентами.

Заохочувати та підтримувати постачальників медичних послуг і лікарів щодо отримання міжнародної акредитації та членства не тільки для просування свого бренду на міжнародному рівні, але і для підвищення прозорості та завоювання довіри клієнтів.

5. Стратегічні проблеми та рекомендації:

- Більш енергійні заходи боротьби з корупцією: для ефективної боротьби з корупцією уряду необхідно збільшити бюджет та ефективність роботи Офісу омбудсмена. Також необхідно внести поправки у застарілі закони, такі як Закон про банківську таємницю, який не дозволяє слідчим у справах про хабарництво на державній службі відстежувати рух грошей.
- Підвищення спроможності судів для надання ефективних судових рішень: необхідно підвищити потенціал та ефективність судової системи для вирішення справ, в яких інвестори піддаються ризикам, а також щодо захисту інтелектуальної власності та боротьбі з корупцією.
- Встановлення політики конкуренції: для заохочення здорової конкуренції слід запровадити закони та правила. Створення агентств з посилення конкуренції може допомогти забезпечити рівні умови для усіх фірм.
- Збільшення державних витрат на охорону здоров'я: особливу увагу слід приділяти поліпшенню місткості койко-місць і співвідношенню кількості лікарів на 1000 осіб, особливо у сільських районах.
- Уряду слід докласти особливих зусиль для забезпечення своєчасного виконання поточних та запланованих інфраструктурних проєктів, особливо нових аеропортів та доріг, що пов'язані з основними туристичними об'єктами. Необхідно вжити більш активних заходів для досягнення угод про відкрите небо з США та країнами ОЕСР.
- Збільшення заробітної плати і пільг для працівників охорони здоров'я в державному секторі: щоб відтік працівників охорони здоров'я, уряд має значно підвищити компенсацію для лікарів і медсестер у державному секторі.
- Індустрія охорони здоров'я та туристична індустрія повинні працювати спільно для надання пакетів медичного туризму через свої веб-сайти та брошури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про туризм - Закон України від 18 листопада 2003 року № 1282-IV // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 2004. — № 13. — Ст. 180.
2. Про громадські об'єднання : Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2013. - № 1. - ст.1.
3. Про курорти Закон України // (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 50, ст.435): <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14>
4. «Альпийская біосфера»: как работает кластер LIFE SCIENCES в Швейцарии .- <https://www.s-ge.com/ru/article/poslednie-novosti/alpiiskaa-biosfera-kak-rabotaet-klaster-life-sciences-v-sveicarii>
5. Бабкін О. В. Спеціальні види туризму / О. В. Бабкін. - Ростов-на-Дону: Фенікс, 2008. - 252 с.
6. Баєв В.В. Характеристика структурних елементів ринку медичного туризму .- Електронний журнал «Ефективна економіка» .- [Електронний ресурс].- Режим доступу <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3891>
7. Баєв В.В. Модель управління кластером медичного туризму//Вісник Хмельницького національного університету 2015, № 4, Е 1,- С. 21-26.
8. Баєв В.Б. Економічні передумови розвитку медичного туризму в Україні // Наукові праці МАУП, 2014, вип. 43(4).- С. 163-167.
9. Біржа медичного туризму [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://marketmedtour.com/>
10. Волкова Н.Н., Сахно Т.В. Индустриальные кластеры США - [Электронный ресурс] - Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/299506014_Industrialnye_klastery_SSA
11. Еаласюк С. С. Взаємозв'язок розвитку транспорту та туризму / С. С. Еаласюк // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. - Науки: економіка, політологія, історія. - 2008. - Вип. 15(49). - С. 161-170.
12. Еерасименко В. Е. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу

регіону: монографія / В. Е. Герасименко, Е. К. Бедрадіна, С. С. Еаласюк та інші / за заг. ред. В. Г. Герасименко. - Одеса : ОНЕУ, 2016. - 262 с.

13. Гунченко О. О. Географія медичного туризму в країнах Європи: стаття / О. О. Гунченко - Кривий Ріг: Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет», 12 с.

14. Говорень И. Зарождение медицинского туризма в Республике Беларусь [Электронный ресурс] - Режим доступа : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_ep/2012_1/files/ECI_12_47.pdf [Электронный ресурс] /

15. Діденко К. Д. Медичний туризм в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку: стаття / К. Д. Діденко, В. Е. Жученко - Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки. - Херсон, 2016. - Вип. 16, частина 4 — С. 102-105.

16. Єремєєва Т.В., Зіменковський А.Б. Кластерний підхід у моделюванні системи підвищення якості офтальмологічної допомоги //Клінічна фармація, фармакотерапія та медична стандартизація,- 2015, №1-2,- С. 8-12.

17. Кифяк В.Ф. Розвиток медичного туризму в регіонах України / В.Ф. Кифяк // Вісник Університету .- Економічні науки, банківської справи НБУ. - 2013.-№ 1(16).-С. 30-33.

18. Корнюшин В. Медицинский туризм: растущий рынок больших инвестиционных возможностей /Владимир Корнюшин [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.l-du.ru/news/analysis/704400/>

19. Кластер LifeScience Краков: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/klaster-lifescience-krakow>

20. Кластер медицинского туризма Литвы: [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.litcare.com/homem>

21. Клименко О. М. Світовий досвід організації фінансування у сфері медичного обслуговування / О. М. Клименко // Чернігівський науковий часопис. - Серія «Економіка і управління». - № 1 (1). - 2011. - С. 104.

22. Кляп М. П. Сучасні різновиди туризму : навч. посібник / М. П. Кляп, Ф.

Ф. Шандор. - К. : «Знання», 2011. - 334 с.

23. Корсак Р. В. Розвиток туризму у країнах Вишеградської групи та Балтії: досвід організації для України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://dspace.uzlmu.edu.ua/..../Розвиток%20туризму%20у%20>

24. Лікувально-оздоровчий туризм [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://studopedia.com.ua/1_123552_hkuvalno-ozdorovchiy-turizm.html

25. Лісничка О. М. Правове регулювання медичного туризму в Україні / О. М. Лісничка // Науковий вісник Херсонського державного університету — с. 99-103 .- [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://www.lj.kherson.ua/2017/pravo03/part_1/23.pdf

26. Малімон В. В. Перспективи організації регіонального кластеру медичного туризму у стоматології / В. В. Малімон // Економічний простір. - 2013. - № 70. - С. 72-81.

27. Малімон В. В. Регіональні ринки медичного туризму: особливості формування та розвитку в Україні : [монографія] / В. В. Малімон, І. М. Вахович. - Луцьк : Друкарня «Волиньполіграф»тм, 2013. - 233 с.

28. Медичний туризм [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/MeflH4HHÜ_TypH3M - матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії.

29. Медичний кластер «Охорона здоров'я Румунії» .- [Електронний ресурс].- Режим доступу: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/health-romania-medical-cluster>

30. Медицина Латвії - європейські стандарти за помірні ціни .-/ [Електронний ресурс].- Режим доступу: <https://euroind.coin.ua/5-meditsinskiy-turizm/165-medichniy-turizm-v-latvii/post-8120-meditsina-latvii-evropeyski-standarti-za-pomirni-tsini/>

31. Международная аккредитация медучреждений Международный каталог по медицинскому туризму. - Режим доступа: <http://www.intmedtourism.com/ru/accreditation-and-certification/>

32. Мельниченко О.А., Величко Л.Ю. Індустрія туризму: сутність. Складові. Кластери, необхідність державного регулювання // Теорія та практика державного управління. - Вип. 4 (51).- С. 1-7.

33. Міністерство охорони здоров'я України .- [Електронний ресурс].- Режим доступу - <http://www.moz.gov.ua>.

34. Медицинские и правовые аспекты развития репродуктивной медицины в Украине под призмой медицинского туризма. Редакторская статья// Репродуктивная эндокринология,- 2013,- №5(13).-С. 118-121

35. Медицинский туризм. Рейтинги и обзоры // Лечение за рубежом Price Watch 2009" [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.medicare-4u.com/t/medical-tourism/>

36. Милашевич Е.А. Экспорт медицинских услуг Беларуси: тенденции развития и направления стимулирования/ Е.А. Милашевич,- Минск: Беларуская навука .- 2017 .- 195с.

37. Некрасова Л.А., Попенко С.О. Формування кластеру, як напрямку інноваційного розвитку економіки. [Електронний ресурс] // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. - 2014. - № 2 (12). - С. 132-138. - Режим доступу до журн.: <http://economics.opu.ua/files/archive/2014/n2.html>

38. Німецький Медичний Союз [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dmu-medical.com/m/price> — офіційний представник клінік Німеччини на території Росії та СНЕ

39. Польський Інноваційний Медичний Кластер (PICMED) .- [Електронний ресурс].- Режим доступу: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/polish-innovative-medical-cluster-pikmed>

40. Портер М. Конкуренция.: Пер. с англ. М.: Издательский дом «Вильямс», 2003. - 496 с.

41. Романів О.Я. Реографія медичного туризму Європи / О.Я.Романів //Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний зб. наукових праць - Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2010. - Вип. 8(1). - С. 79-84.

42. Сисоєнко І. Як медичний туризм допоможе врятувати економіку України // <http://life.pravda.com.ua/columns/2016/04/12/210925/>

43. Смик О. Сучасний стан та перспективи розвитку медичного туризму/ О. Смик // Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні тенденції розвитку туризму»: Збірник тез доповідей (I частина). - Миколаїв:ВП«МФ КНУКІМ», 2014. - С. 77-80.

44. Статистика медичного туризму // <http://uamt.com.ua/UA/deyatelnost-uk/novini/183-rozvitok-medichnogo-turizmu-i-likuvannya-za-kordonom.html>

45. Статистична інформація. Держкомстат України .- [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

46. Статистический отчет о деятельности Турецкой ассоциации медицинского туризма ТНТС на территории Украины за период с 1 ноября 2013 года по 1 января 2014 года [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://thtc-rsc.com/news/7hmitM&point=2>

47. Стандортагентур Тироль ЕмбХ: Кластер Велнес Тироль [Електронний ресурс].- Режим доступу: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/standortagentur-tirol>

48. Схема кластера медичного туризму .- Режим доступу: <https://mail.coin/mail/u/0/?tab=wm&ogbl#inbox/QgrcJHsHkKRplgfvIVCfjDmGfxwGKRqzLHg?projector=1&messagePartId=0.1> google.

49. Удовиченко Н. М. Медичний туризм: Сутність і види: стаття / Н. М. Удовиченко, О. А. Мельниченко — Харків - [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/16112>

50. Українська Асоціація Медичного Туризму (УАМТ) // Офіційний сайт. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uamt.org.ua/UA/deyatelnostuk/novini.html>

51. Федорченко В.К., Мініч І.М. Туристський словник-довідник: Навч.

посібник. - К.: Дніпро, 2000. - 160 с.

52. Чекменъов К. Медичний туризм і інтернет-маркетинг / К. Чекменъов - Практика управління медичним закладом .- №8, 2014 р., с. 11-15.

53. Medical Tourism Climate Survey 2014/ International Medical Travel Journal .-Published: March 2014//<http://www.imtj.com/resources/research-and-statistics/medical-tourism-climate-survey-2014/>

54. Ratner C. Who owns “medical tourism? Reaction to the MTA v IMTA legal action /Caroline Ratner //International Medical Travel Journal .- 2009 <http://www.imtj.com/articles/2009/mta-v-imta-legal-action-30018/>

55. Ukraine’s Medical Tourism Boom. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http ://www.medicare-4u. com/ru/news/makeover-or-internal-overhaul-ukrainesmedical-tourism-boom.html](http://www.medicare-4u.com/ru/news/makeover-or-internal-overhaul-ukrainesmedical-tourism-boom.html)

56. Porter Michael E. Location, Competition and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy / Economic Development Quarterly 14, no. 1, 2000. P. 15-34.

57. Burkett L. Medical Tourism: Concerns, Benefits, And The American Legal Perspective, Journal of Legal Medicine. 2007. V. 28. P. 223-245.

58. Dubai: A Cluster For Medical Tourism Industry Clusters and Firm Competitiveness (6106) // Режим доступу: <file:///C:/Users/Lena/Downloads/eb9d5186-fac0-lle7-85be-4b82e643446b.pdf>

59. Zhongguang (Alice) Qin Adele Tan May 2, 2008,- Режим доступу: <https://mail.google.com/mail/u/0/?tab=wm&ogbl#inbox/QgrcJHsHkKRplgfvIVCfjDmGfxwGKRqzLHg?projector=1&messagePartId=0.3>

60. Monica Harryono. Yu-Feng (Tom) Huang, Koichi Miyazawa, Vijak Sethaput Thailand Medical Tourism Cluster. Harvard Business School Microeconomics of Competitiveness.- May 5, 2006,- Режим доступу: [Електронний ресурс]: www.deik.org.tr > contents-fileaction-14405

61. Medical Tourism Cluster. Microeconomics of Competitiveness .-

[Електронний ресурс].- Режим доступу:/

[https://mail.](https://mail.google.com/mail/u/0/?tab=wm&ogbl#inbox/QgrcJHsHkKRplgfvIVCfjDmGfxwGKRqzLHg?projector=1&messagePartId=0.9)

google.

com/mail/u/0/?tab=wm&ogbl#inbox/QgrcJHsHkKRplgfvIVCfjD

mGfxwGKRqzLHg?projector= 1 &messagePartId=0.9

62. UKB Universitätsklinikum Bonn [Electronic resource]. Access:

<https://www.ukbonn.de/42256BC8002AF3E7/direct/liome>

63. Association of Travel Insurance Intermediaries/ Сайт асоціації //

[Електронний ресурс].- Режим доступу: www.atii.co.uk

64. Council on the Global System of Healthcare/ Сайт консульства //

[Електронний ресурс].- Режим доступу:

www.cgshealthcare.com/about/contactus.html

65. European Medical Tourism Alliance/ Сайт асоціації// [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.eumta.org/>

66. Global Healthcare Travel Council/ Сайт консульства // [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://globalhtc.org>

67. Health in Turkey: medical travel //E)EiK//[Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.healthinturkey.org/en-EN/medical-healthcaretravel/41.aspx>

68. International Association for Medical Assistance to Travellers/ Сайт асоціації// [Електронний ресурс].- Режим доступу: www.iamat.org

69. International Medical Travel Association / Сайт організації// [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.medicaltourismassociation.com/en/index.html>

70. Medical Tourism Association/ Сайт асоціації// 1ійр://[Електронний ресурс].- Режим доступу: armt.org/ru/

71. Medical Tourism: Update and Implications Report - Deloitte [Електронний ресурс].- Режим доступу: www.deloitte.com/.../center-for-healthsolutions/health/55d9f278c

72. Regional Clusters in Europe, Observatory of European SMEs, 2002, No. 3

The Concept of Clusters and Cluster Policies and Their Role for Competitiveness and Innovation: Main Statistical Result and Lessons learned. Режим доступа:

http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/files/chustersworking-document-sec-2008-263_5_en.pdf

73. Nauwelaers C. The Role of Clusters in Smart Specialization Strategies. Presentation. European Cluster Conference, Brussels, 21-22 October 2014

74. Medical Tourism in the Philippines. Microeconomics of Competitiveness: Firms, Clusters and Economic Development.- Manuel De Vera Bill Huang Omar Khan

75. Startseite Bayerisches Staatsministerium für Familie, Arbeit und Soziales: [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.stmas.bayern.de/>

76. Hospitality.brussels .- [Электронный ресурс].- Режим доступа: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/hospitalitybrussels>